

УДК 911.3.:338.48.(477)

ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

М. Цепенда, М. Лапушняк

*Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна*

На прикладі території України апробовано методику визначення економіко-географічних передумов збалансованого розвитку туризму, проведено рейтинговий аналіз та узагальнення вихідних показників туристичної стійкості адміністративних областей України. Здійснено групування регіонів країни за критерієм сталості розвитку туризму.

Ключові слова: сталий (збалансований) розвиток, сталий туризм, сталий розвиток туризму.

Уже протягом кількох десятиліть в Україні та за кордоном вивчають вплив людини та її діяльності на природу, в тому числі, в процесі рекреації. Досить добре опрацьовані теоретичні аспекти, зокрема, впливу рекреаційного природокористування на стан довкілля, соціальну, економічну сферу, населення, про що свідчать численні публікації. Вивчення особливостей впливу туризму на суспільство, навколишнє середовище та його зв'язку зі стійким розвитком – розпочалося відносно недавно, хоча вже набуло швидких темпів. Але публікації, які б містили приклади оцінки впливу туризму і співвіднесення їх з критеріями сталого розвитку, в Україні поки що не було.

Вагомий внесок у дослідження проблем сталого розвитку зробили, зокрема, М.А. Голубець, Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, С.А. Лісовський, С.Г. Мойсєєва, Л.Г. Мельник, Л.Ю. Матвійчук, Л.Н. Немиць, Л.Г. Руденко, В.І. Сміль, В. Трегубчук, Т.І. Ткаченко та ін. Кожен з них по-своєму трактує значення самого терміна „сталий розвиток”, „стабільний”, „стійкий”, „збалансований”, „врівноважений”), визнаючи його найбільш правильним і таким, що передає сутність проблеми.

За визначення М. Згуровського сталий розвиток – це процес розвитку держави на основі узгодження і гармонізації екологічної, соціальної та економічної складових з метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь [2].

Детальному дослідженню сталого розвитку туризму присвячені роботи російських науковців І.В. Петрасова, В.С. Новікова та К.М. Максарової [4-7;9].

Метою дослідження є визначення економіко-географічних передумов сталого розвитку туризму в Україні та окреслення перспективних шляхів його досягнення всіма регіонами.

Сталий туризм визначається як вид туризму, що характеризується здатністю протягом тривалого періоду часу зберігати незмінними свої кількісні та якісні показники, тобто виправдовувати очікування резидентів і туристів, як у короткому, так і в тривалому періодах, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу тієї території, яка зацікавлена в цьому явищі. Виходячи з цього, завдання сталого розвитку туризму

полягають у тому, щоб забезпечити оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, поважати своєрідні соціально-культурні особливості місцевого населення та забезпечувати життєздатність довгострокових економічних процесів, враховуючи їх вигоду для всіх зацікавлених сторін.

Для визначення економіко-географічних передумов збалансованого розвитку туризму за основу була взята методика російського науковця І.В. Петрасова, розроблена для дослідження проблем збалансованого розвитку туризму на прикладі країн світу [9]. Цю методику ми адаптували до визначення туристичної збалансованості розвитку областей України.

Результати узагальнення вихідної статистичної інформації для оцінки стійкості розвитку туризму опрацьовані шляхом рейтингового аналізу за адміністративними областями України (див. таблицю).

Таблиця 1

Рейтинги показників туристичної стійкості адміністративних областей України

Адміністра- тивна одиниця	Прибуття туристів на км ² , осіб	Прибуття туристів на 1 жителя, осіб	Доходи від туризму на 1 жителя, тис. грн.	Частка надходжень до ВРП, %	Місць у готелях на 1000 жителів	Прибуття на 1 місце в готелі,	Місць у готелі на км ²
1	2	3	4	5	6	7	8
АР Крим	4	4	3	2	4	9	6
Вінницька	22	23	19	19	25	8	26
Волинська	12	7	11	15	23	6	21
Дніпропетровська	15	18	17	9	6	20	9
Донецька	8	19	5	4	8	12	14
Житомирська	26	26	26	25	12	25	16
Закарпатська	7	9	9	12	9	15	8
Запорізька	9	8	10	10	22	5	24
Івано-Франківська	3	1	2	3	17	1	11
Київська	27	27	22	20	15	26	17
Кіровоградська	24	20	20	22	27	10	27
Луганська	18	25	27	23	10	17	15
Львівська	11	15	12	7	5	22	7
Миколаївська	20	13	6	11	3	27	4
Одеська	16	12	14	8	7	16	13
Полтавська	21	16	18	17	20	13	23
Рівненська	13	11	13	14	21	11	18
Сумська	23	24	25	26	19	18	20
Тернопільська	17	22	24	27	16	23	10
Харківська	14	14	8	5	18	7	22
Херсонська	6	5	15	16	1	19	3

1	2	3	4	5	6	7	8
Хмельницька	10	10	23	24	24	4	25
Черкаська	19	17	21	21	11	21	12
Чернівецька	5	6	7	13	13	14	5
Чернігівська	25	21	16	18	14	24	19
м. Київ	1	3	1	1	2	3	1
м. Севастополь	2	2	4	6	26	2	2

Так, за першим показником – *кількість прибуттів туристів на км²* лідирують міста Київ і Севастополь (відповідно 1-ше та 2-ге місця в рейтингу); на 3-му місці – Івано-Франківська область, яка отримали високі показники саме за рахунок внутрішнього туризму; на 4-му місці АР Крим і на 5-му – Чернівецька область.

Критично високого значення туристичної стійкості досягли міста Київ та Севастополь, Івано-Франківська область та АР Крим, що характеризує високі навантаження на територію. Чернівецька, Закарпатська та Херсонська області мають нестабільно високі показники через незбалансованість кількості прибуттів і площі території.

Найгіршою є ситуація в Київській, Житомирській, Чернігівській, Кіровоградській, Сумській та Вінницькій областях. Переважна їх більшість – це слаборозвинені регіони країни не тільки туристично, а й економічно, тому про їх сталий розвиток говорити ще рано.

За *критерієм прибуття туристів на 1 жителя* трійко лідерів помінялися місцями: 1-ше місце – Івано-Франківська область; 2-ге – м. Севастополь; і 3-тє – м. Київ. АР Крим стабільно утримується на 4-му місці і 5-те посідає Херсонська область. У Херсонській області щільність населення на 1 км² одна з найнижчих в Україні, тому вона й увійшла до п'ятірки лідерів. У цих же регіонах критично висока туристична стійкість.

Останні позиції за кількістю прибуттів на 1 жителя, тобто за туристичною стійкістю, стабільно займають Київська, Житомирська, Луганська, Сумська, Вінницька, Тернопільська, Чернігівська області.

Аналіз *показника доходу від туризму*, який припадає на одного жителя, показує, що з-поміж інших областей з великим відривом перед ведуть: м. Київ – 25 тис. грн. (1-ше місце); Івано-Франківська область – 16 тис. грн. (2-ге місце); АР Крим – 16 тис. грн. (3-тє місце); м. Севастополь – 15 тис. грн. (4-те місце). У решті областей цей показник не перевищує 2 тис. грн. [10].

Туристична стійкість у цих регіонах зберігається в межах критично високої, тому не слід забувати про зворотний бік медалі, і в майбутньому, за такого інтенсивного використання ресурсів, ці регіони можуть втратити туристично-рекреаційну привабливість, а заодно й прибуток від самої галузі.

Найнижчі доходи від туризму отримують Луганська, Житомирська, Сумська та Тернопільська області. Звідси і критично низька туристична стійкість, тобто туризм нині не є важливим джерелом їх бюджетів.

Щоб зрозуміти, яке місце в економіці країни посідають міжнародний і внутрішній туризм, розглянемо *частку валютних надходжень у валовому регіональному продукті (ВРП)*. Максимальне значення цей показник має для м. Київ – 36,36%; на

другому місці АР Крим – 16,11%; на третьому – Івано-Франківська область – 11,74%. З точки зору збалансованого розвитку надто високі показники валютних надходжень є проявом нестійкості. Оптимальним є діапазон 2-10%.

Мінімальні показники характеризують вкрай слабкий розвиток туризму, який, виходячи з обчислень, спостерігається в Тернопільській, Сумській, Житомирській, Хмельницькій, Луганській, Кіровоградській та Черкаській областях. Ці області потрапили в межі критично низької туристичної стійкості, що пояснюється недостатньою розвиненістю галузі туризму.

Важливим критерієм для оцінки розвитку туризму є *показник готельної місткості*, яка може впливати на кількість внутрішніх та іноземних туристів як регулятивний бар'єр, оскільки брак вільних місць гальмує розвиток інших секторів. За цим показником лідером є Херсонська область; на другому місці – м. Київ; третьому – Миколаївська область, четвертому – АР Крим і на п'ятому – Львівська область. Останні позиції займають місто Севастополь, Кіровоградська, Вінницька, Хмельницька, Волинська, Запорізька та Рівненська області.

Отже, за цим показником усі регіони потрапили в межі стійкого або нестабільно низького стану туристичної стійкості, що є досить хорошим результатом для країни загалом.

За *кількістю прибуттів на 1 місце в готелі* до лідерів увійшли: Івано-Франківська область (1-ше місце), м. Севастополь та м. Київ (відповідно 2-ге і 3-тє місце). Це пояснюється високою навантаженістю на номерний фонд. Успішно подолав цю проблему Київ, за кількістю місць та їх завантаженням стабільно утримує перші позиції. А от Івано-Франківській області та м. Севастополю слід розробити систему заходів щодо збалансованості туристичних прибуттів з одночасним збільшенням номерного фонду.

Критично високе значення має тільки показник туристичної стійкості, Івано-Франківської області, а стійке значення – лише показник Хмельницької та Запорізької областей. Це пояснюється тим, що в одних регіонах номерний фонд готелів недовантажений, а в інших – навпаки, перевантажений.

Найнижчі показники спостерігається в Миколаївській, Київській, Житомирській, Чернігівській, Тернопільській, Львівській, Черкаській областях. В цих же регіонах критично низька і туристична стійкість, що зумовлено низьким розвитком туристичної інфраструктури. Від інших відрізняється Чернівецька область, де ситуація практично стабільна: за готельною місткістю на 1000 жителів вона посіла 13-тє місце, а за кількістю прибуттів – 14-тє. З усіх областей – це єдиний регіон, в якому обсяги попиту і пропозиції на туристичному ринку збігаються, що свідчить про збалансований розвиток туризму.

Ще один критерій – *кількість місць у готелі на км² площі території* – показує, наскільки регіон готовий до прийому туристів. Лідерами за цим показником є м. Київ та м. Севастополь, Херсонська, Миколаївська, Чернівецька, Львівська області та АР Крим; на останніх позиціях – Кіровоградська, Вінницька, Хмельницька, Запорізька, Полтавська області [10].

За критерієм стабільності (сталості), що має критичні, нестабільні та стійкі значення, адміністративні області України поділено на 5 груп. Критичні значення зо-

середжуються в межах двох груп: критично високі – група В, критично низькі – група С; нестабільні значення показників: нестабільно високі – група D, нестабільно низькі – група Е; група А характеризує стабільний та відносно стабільний (сталий) розвиток туризму в регіонах.

На основі критеріїв стійкості визначені передумови сталого розвитку туризму регіонів України та здійснено їх якісний аналіз (див. рисунок).

Рис. 1. Туристична стійкість України станом на 2010 рік

До групи А увійшли Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Харківська, Чернівецька області, що характеризуються відносно сталим розвитком туризму.

Найбільш стабільний серед усіх областей розвиток туризму спостерігається в Одеській області. Шість із семи її показників відповідають критеріям стійкого розвитку туризму. Лише показник кількості прибуттів на 1 місце в готелі області має критично низьке значення. Дніпропетровська, Донецька та Харківська області потрапили в межі стійкості за п'ятьма показниками. У всіх інших областях, окрім Чернівецької, стан стійкості спостерігається тільки за чотирма показниками (за іншими він або нестабільно високий, тобто вже вийшов за межі стійкого стану, або нестабільно низький – ще не досяг стану стійкості).

Показники за кількістю прибуттів туристів на км² і кількості місць у готелі на км² Чернівецької області нестабільно високі; кількості прибуттів туристів і доходів на

одного жителя – стійкі; частки надходжень до ВРП та готельної місткості на 1000 жителів – нестабільно низькі; кількості прибуттів на 1 місце в готелі – критично низький, тобто спостерігається дисбаланс між показниками. Це зумовлено передусім невеликою площею області (нестабільно високі показники); а також малою часткою засобів розміщення (критично низьке значення).

До групи В з критично високими показниками увійшли Івано-Франківська область, міста Київ і Севастополь.

У цих регіонах туризм суттєво впливає на всі сфери життєдіяльності. Критичним є становище за навантаженням на територію її місцевих жителів. Відзначається низка негативних соціально-культурних наслідків впливу туризму. Для сталого розвитку необхідна більша диверсифікація за галузями, зниження частки іноземного капіталу і обсягів вивезення за кордон отриманих прибутків (наприклад, шляхом створення привабливих умов в інших галузях господарства).

Міста Київ і Севастополь досягли критично високого значення за такими показниками: кількість прибуттів на 1 км² та на 1 жителя, доходи від туризму на 1 жителя та кількість місць у готелі на км². Показники Івано-Франківської області майже ідентичні, окрім останнього. Показник кількості місць у готелі на км² в області якраз є стійким, а от значення показника кількості прибуттів на 1 місце в готелі критично високе, що можна пояснити чи не найвищим в Україні рівнем розвитку туризму, переважно завдяки сприятливим природним умовам, великій кількості, сакральних та історико-архітектурних об'єктів. Такі високі навантаження на територію, місцеве населення, природні об'єкти в подальшому можуть стати серйозною проблемою як для місцевого населення, так і для природних ресурсів. Тому вже зараз необхідно розробляти нові плани розвитку, які дадуть змогу дещо збалансувати загальний стан і досягти сталого розвитку.

Міста Київ і Севастополь – це регіони розвинені не тільки туристично, а й економічно. Всі потоки туристів спрямовуються до столиці, тоді як сама область займає останні позиції у загальному рейтингу регіонів України. А місто Севастополь – один з найрозвиненіших центрів туризму та промисловості АР Крим (судно-, машинобудування, рибна промисловість). Місто також є значним науковим центром. У регіонах є всі можливості для регулювання навантаження між різними галузями та територіями з одночасним збалансуванням сталості в розвитку туризму.

До групи С, з критично низькими показниками, потрапила Житомирська область. Вона відзначається мізерною роллю туризму в структурі господарства.

Кількість прибуттів туристів незначна. Слабо розвинений і внутрішній туризм (26 місце в рейтингу).

Щоб регіон досяг стійкого розвитку, потрібен комплекс економічних заходів, пов'язаний зі зміною чинних форм, відповідні маркетингові заходи і поліпшення загального економічного становища, передусім за рахунок розвитку туризму.

Нестабільно високою туристичною стійкістю характеризується група D, до якої увійшла АР Крим, де порівняно більша роль туризму. Також, слід відзначити інтенсивність таких процесів, як вплив на територію і населення. Для стійкого розвитку необхідне правильне планування навантажень, регулювання потоку туристів і капіталу.

Туризм в АР Крим ще не досяг критично високого рівня розвитку, але стабільно прямує до нього (наприклад, за кількістю прибуттів туристів). Водночас туристичному регіону реально загрожує втрата рекреаційної привабливості що, своєю чергою, зумовить низку економічних проблем.

До групи Е з нестабільно низькими показниками туристичної стійкості увійшли Вінницька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська та Чернігівська області. Усі вони використовують свій потенціал не повністю, хоча мають достатньо привабливих туристичних ресурсів.

Для досягнення сталого розвитку туризму цим областям потрібні додаткові інвестиції, а також відповідна маркетингова політика і планування. Інші галузі господарства нерідко є більш привабливими для інвестицій, що зумовлює їх розвиток, і гальмує можливості розвитку туризму.

Загалом найбільш перспективними щодо досягнення стійкого рівня є Вінницька, Полтавська та Хмельницька області. Зі всієї групи критеріїв стійкого розвитку туризму критично низького значення набули їх показники надходжень до ВРП. Дешо складніша ситуація в Київській, Луганській, Сумській, Тернопільській та Херсонській областях. Критично низькі значення, окрім надходжень до ВРП, у них мають ще й показники доходів від туризму на одного жителя та кількості прибуттів на 1 місце в готелі. Відсутність стабільної завантаженості номерів у готелях зумовлює низькі частки ВРП і доходів на одну особу.

Оцінка практичних результатів у сфері сталого розвитку туризму не може повністю виявити масштаби проблем, які є причинами та наслідками розвитку туризму. Основними проблемами реалізації сталого розвитку туризму в Україні можна назвати такі: відсутність уніфікованих показників сталого розвитку туризму; відсутність чіткої системи індикаторів стійкості розвитку туризму; різні погляди місцевих громад на одну й ту ж проблему сталого розвитку; акцентування уваги на стані довкілля без урахування економічного, психологічного, соціального та культурного середовища, що, своєю чергою, призводить до формування помилкового уявлення про сталий розвиток туризму; аналіз сталого розвитку туризму ізольовано від інших галузей економіки.

Враховуючи проблеми, пов'язані з оцінкою сталого розвитку туризму в Україні, доречно було б збільшити кількість показників і критеріїв оцінки. Зокрема, ми пропонуємо групу економіко-географічних критеріїв оцінки сталого розвитку доповнити групою соціальних та екологічних показників. Це допоможе виявити основні проблеми, які постають перешкодами на шляху до сталого розвитку туризму. Формування екологічних критеріїв чи індикаторів допоможе визначити рівень критичності саме у сфері використання наявного природного рекреаційного потенціалу, а група соціальних показників сформує уявлення про можливі небажані соціальні наслідки та проблеми.

Результатом оцінки та аналізу економіко-географічних показників розвитку туризму стала класифікація областей України за його стійкістю, яка демонструє відмінності в інтенсивності процесів, що пов'язані з розвитком туризму в різних регіонах. Наприклад, сталий розвиток туризму спостерігається в західному та південно-східному

регіонах України, а нестабільно низький стан переважає в північно-західній частині України. Критично високим станом виокремлюється Івано-Франківська область та міста Київ і Севастополь. Критично низьку оцінку отримала Житомирська область. Нестабільно високий стан АР Крим, досить швидко може змінитися на критичний.

Прогресивною стратегією сучасного суспільства є досягнення сталого розвитку туризму на основі інновацій. Але для цього, передусім, необхідна зацікавленість усіх компетентних осіб та їх готовність до дій. Важливу роль у цьому процесі відіграє держава, сучасна політика якої дещо обмежує розвиток і загальні можливості на шляху до досягнення кінцевої мети.

Україна нині лише формує сучасну інфраструктуру туризму і повинна скористатися своєрідною перевагою – відразу розвивати туристичну індустрію на засадах сталості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика: монографія / З. В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 528 с.
2. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку / М. Згуровський // Дзеркало тижня – 2006. – № 19(598). – С. 14.
3. Матвійчук Л.Ю. Економічний аспект раціонального використання та охорони туристичних ресурсів / Л.Ю. Матвійчук // Економічний форум – 2011. – №2. – С. 4-14.
4. Максарева Е.М. Основные направления реализации принципов устойчивого развития в туризме / Е.М. Максарева // Известия Рос. гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена. – 2008. – №12 (85) – С. 10-15.
5. Максарева Е.М. Устойчивое развитие и туризм / Е.М. Максарева, Г.А. Карпова // Проблемы управления развитием социально-экономических систем: Межвуз. сб. науч. тр. – 2007. – №23. – С. 16-20.
6. Максарева Е.М. Перспективы развития туризма в регионе на основе принципов устойчивого развития / Е.М. Максарева // Проблемы устойчивого развития региона. – 2007. – С.8-14.
7. Новиков В.С. Характерные черты туризма XXI века – устойчивое и инновационное развитие / В.С. Новиков // Сб. науч. статей Моск. академии турист. и гостинично-ресторан. бизнеса при правительстве Москвы. – 2006. – №10.
8. Ткаченко Т. І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Т.І.Ткаченко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
9. <http://geopub.narod.ru>
10. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Стаття: надійшла до редколегії 02.06.2012
прийнята до друку 12.06.2012